

Croidhe Cainnte Chiarraighe

Scéal na gComhaontuithe

Tracey Ní Mhaonaigh

I Mí Eanáir 1935, phléigh Coiste Comhairleach na Roinne Ioideachais an sampla a bhí faighte acu ó Sheán Óg Ó Caomhánaigh den chnuasach de Ghaeilge Chiarraí a bhí idir lámha aige. D'iarr siad ar Mhícheál Ó Gríobhtha, eagarthóir Muimhneach de chuid An Ghúim, breathnú ar an ngiota agus tuairisc a scríobh air. Chuir sé in iúl dóibh gur mheas sé go mbeadh sé luachmhar mar shaothar agus mhol sé a leagan amach:

Míinigheann an t-ughdar an focal bunaidh ar dtúis, agus annsan tugann sé abairtí agus ráidhte dhúinn chun cialla agus leagain éagsamhla an fhocail do mhúineadh.¹

Tharraing sé aird ar an caspa slachta agus oird a bhí ar an ngiota, áfach, agus ar na botúin ar fad a bhí gan cheartú. Ina theannta sin, d'ardaigh sé ceist faoi oiriúint nithe áirithe ann. Feicimid go raibh amhras air i dtaobh cuid de na samplaí a raibh, dar leis, cuma an Bhéarla orthu, chomh maith le samplaí eile a bhí cosúil le samplaí as Foclóir an Duinnínigh²:

Fé mar adubhras cheana tá a lán rudaí ag Seán annso ná fuil ar eolus agam-sa: ní cáineadh é sin, dar ndóigh, ach moladh. Cheapas gur ó chainnt na ndaoine bhí na habairtí seo á

gcumadh aige, ach nuair chím ‘an bhfuil sé *ag ealúghadh na dlighe* (*má coir déanta aige*)’ tagann eagla orm go bhfuil roinnt éigin de cheapadóireacht ar nós an Bhéarla ar siubhal aige. Ní mór den tsórt san atá ann, ámh. Tugaim fé ndeara go leanann sé foclóir Uí Dhuinnín dlúth go leor.³

I bhfianaise mholtaí Uí Ghríofa, moladh go bhféadfadh Seán leanúint ar aghaidh leis an obair ach gur chóir an tuairisc a thaispeáint dó agus a aird a dhíriú ar chuid de na ceistanna a ardaíodh inti. Ar 20 Bealtaine 1936, ansin, breis agus bliain tar éis dó an sampla den téacs a chur faoi bhráid na Roinne Oideachais, síníodh comhaontú idir Seán Óg Ó Caomhánaigh agus an tAire Oideachais inar leagadh amach go gcuirfeadh an t-údar ar fáil saothar dar teideal ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe.’

Sé chlásal ar fad a bhí i gComhaontú na Bealtaine. Sa chéad chlásal luadh go mbeadh ar an údar ábhar a chur chuig an Roinn Oideachais go rialta, agus go mbeadh an chuid dheireanach curtha chun bealaigh faoi 31 Nollaig 1937 ar a dheireanaí, nó ar dháta áirithe eile sa chás gur aontaíodh a leithéid. Sa dara clásal leagadh amach go gcuirfeadh an t-údar i bhfeidhm aon athrú nó ceartú a theastódh ón Aire. Pléadh cúrsaí íocaíochta faoin tríú clásal, leis an ráta £2 an míle focal curtha síos i scríbhinn. Sa cheathrú clásal feicimid ceist an chóipchirt á plé. Le himeacht aimsire mhéadófaí ar thábhacht na ceiste seo, ach faoi chomhaontú na Bealtaine leagadh amach go bhfanfadh an cóipcheart ag an Rialtas go dtí an t-am go mbeadh costais an tsaothair faighte ar ais acu as a dhíol. Ní hamháin go dtabharfaí an cóipcheart don údar, ach thabharfaí leis ‘...aon stoc de chóipeanna bheidh ar láimh, agus na plátaí buanchló má deintear

a leithéidí.⁴ Bhí sé de cheart ag an Aire, faoin gcúigiú clásal, an cinneadh a dhéanamh, dá mbeadh cúis cheart aige, gan an saothar a chur i gcló, agus eisean a dhéanfadh breith, faoin séú clásal, sa chás go n-éireodh aon cheist i dtaobh aon ghné den chomhaontú. Maidir le hábhar an tsaothair tá sé spéisiúil nach luaitear sa chomhaontú seo ina thaobh ach:

De bhrígh go n-aontuigheann an tUghdar leabhar dar teideal ‘Croidhe Cainnte Chiarraidhe’ d’ullmhughadh i nGaedhilg agus lámhscríbhinn iomlán an leabhair sin do sheachadadh don Aire.

De réir mar a chuaigh cúrsaí ar aghaidh shocraigh Seán Óg go n-éireodh sé as a phost múinteoireachta i mBaile Átha Cliath, agus as a shaol sa phríomhchathair, agus go mbogfadh sé ar ais go Gaeltacht Dhún Chaoin chun tabhairt faoin saothar ar bhonn lánaimseartha:

The author called to the office on 27th April (1937) and saw the Deputy Secretary, when he stated that he was anxious to devote his full time to the work of Croidhe Chainnte Chiarraighe. He called to see the Publications Officer on 7th May, and informed him that he was of opinion that the work would not be finished ‘for years’ if the present arrangement were continued, viz. by which he wrote the MS in Dublin after teaching hours, paying only an occasional visit to the Gaeltacht. He said he would prefer to give up his teaching post, settle down in the Gaeltacht, and devote all his time to collecting words and phrases and writing them down in a form suitable for printing.... If the Department saw no objection he would resign his post in Dublin, (he was not

registered or pensionable teacher), and proceed to the Gaeltacht at once, but he would expect to be paid regularly each month in respect of each instalment sent in.⁵

Bhí an Coiste Comhairleach sásta leis an moladh seo, agus shocraigh siad go n-íocfaí leis trí cheathrú den fhiigiúr iomlán (£2 an míle focal) as gach giota a chuirfeadh sé chucu. Socraíodh go leanfaí den socrú seo go ceann sé mhí, agus níos faide ina dhiaidh sin dá n-éireadh leis an gcéad tréimhse.

Nuair a síníodh an conradh le Seán Óg bhí sé ar intinn go bhfoilseofaí an téacs mar théacsleabhar meánscoile, ar aon dul leis an saothar *Cora cainnte as Tír Chonaill*, le Seán Mac Maoláin, a cuireadh i gcló i 1933. Bhí an comhaontú den chineál a rinneadh le scríbhneoirí téacsleabhar dá bharr.⁶ De réir mar a bhí an obair ag dul ar aghaidh, áfach, agus de réir mar a bhí giotaí á gcur isteach ag an údar, ba léir go mbeadh an téacs i bhfad níos toirtiúla ná mar a ceapadh. Cuireadh comhairle an Ard-Reachtair Cuntas agus Ciste, i ndiaidh dó iniúchadh a dhéanamh ar na hiocaíochtaí a tugadh don údar le linn na bliana airgeadais 1936/1937, agus comhairle an Oifigigh Chuntasafochta, san áireamh agus socraíodh go n-athrófaí cineál an téacs:

With reference to inter-Departmental discussion on the subject of the above publication, following on the consideration by the Committee of Public Accounts of the criticism raised by the Comptroller & Auditor General in paragraph 35 of this Report on the Appropriation Accounts of 1936-37, it is agreed that as from the 1st April last the charging of expenditure on the preparation of the material

should be switched from the Secondary Education Vote (Subhead E1) to the Science and Art Vote (Subhead B1).⁷

Socraíodh, mar sin, go n-athrófaí an téacs ó scéim na dtéacsleabhar meánscoile chuig scéim na litríochta ginearálta, agus go ndéanfaí iarracht toirt an tsaothair a laghdú agus an t-ábhar a theorannú do Ghaeilge Chiarraí. Ionas go mbeidís in ann na hathruithe seo a chur i gcrích bhí gá le comhaontú nua idir an Roinn agus an t-údar. Cuireadh seo in iúl do Sheán Óg i litir a scríobhadh chuige i Mí an Mheithimh 1938 .i. gur theastaigh ón Roinn go ndéanfadh sé an saothar a theorannú agus nach mbeadh le bailiú aige ach Gaeilge Chiarraí:

Iarrtar orm a rádh leat gur léir do'n Roinn go bhfuil cuid mhaith focal agus múnlaí cainnte san adhbhar a fuaramar uait go dtí so nach mbaineann le Gaeltacht Ciarraige *ambáin*, ach go bhfuilid i ngnáth-úsáid ar fud na hÉireann go léir. Tá socair ag an Roinn gan ach focail agus leaganacha cainnte atá in úsáid i *gCiarraige ambáin* d'fhoilsíú san leabhar, agus ar an adhbhar san caithfear na focail is na múnlaí eile d'fhágáil ar lár. Uime sin, ní mór duit deimhin do dhéanamh de nách mbeidh id bhailiú ach *focail agus leaganacha atá i n-úsáid i gCiarraige ambáin* (nó go bhfuil *ciall speisialta* leó) agus nach bhfuil le fagháil ins na canamhaintí eile.⁸

Ní raibh Seán Óg róshásta leis an méid seo agus theastaigh uaidh é a phlé le Seosamh Ó Néill go pearsanta. Ar 4 Iúil 1938, mar sin, bhuaíl an bheirt acu le chéile leis an scéal iomlán a phlé. Chuaigh Ó Néill trí na socrúithe ar fad a bhí beartaithe don chomhaontú nua, ach dhiúltaigh Seán Óg glan dóibh. Dhiúltaigh sé go háirithe don chuid sin a bhain le hábhar a bhí 'peculiar to Kerry'. Nuair

a dúradh leis nach raibh cead aige ach focail agus leaganacha in úsáid i gCiarraí amháin a bhailiú chuir sé in iúl don Roinn, mar atá i dtuairisc Sheáin Mhic Lellan, go raibh sé:

... impossible to restrict the work to words and phrases strictly peculiar to Kerry as he was not in a position to say how much of the Irish used in Kerry was not also used outside its borders.⁹

An lá i ndiaidh an chruinnithe scríobh Seán litir chuig Ó Néill ag léiriú a dhoshástachta leis an gcaoi a raibh siad ag déileáil leis:

Nách dóigh leat ná gur náire dhearg an deunamh atá ag an Roinn dhá thabhairt domsa. Seal gearr ó shoin cuala go raibh dá leabharán de CH.C.C ullamh don gclóidóir, anois ní chloisim faic faoi. Nách tapaidh an dóibheart í. Indé dubhrais liom go raibh mórán padding agam agus d'áirighis 'i gcoinne', ach níor chuimhnighis ar so 'i *gcoinne a chos do rinne sé é*, ach ós duine síothchána me éisteóhad. D'fheudfainn a rádh leat go bhfuil fear san nGúm a dubhairt liom padding mo dhóthain do chur ann agus beirt thall annsan adubhairt go bhfeudfainn £60 do thuilleamh sa mhí ach gan dul ag cainnt leis an Aire. Seadh mar sin cloisfidh an t-Aire agus *a thuilleadh nach é* an feallbheart atá dhá dheunamh orm *mara bhfaighim* mo chomhthrom agus b'fhéidir go mbeadh cuid des na scigiridhíbh ag gol! Is gleóidhte, taithneamhach an radharc a dheunfadh mo láimhscríbhinn i gcúirt dlighe. *D'aithneóhadh aonne lámh an dioghaltais air.*¹⁰

Mar thoradh ar an gcruinniú thuasluaite rinneadh roinnt leasuithe ar an gcomhaontú molta agus i ndiaidh dó dréacht an

chomhaontaithe nua a fháil scríobh Seán dhá litir ar 20 Meán Fómhair 1938 – ceann acu chuig Seosamh Ó Néill, agus ceann comhchosúil chuig an Aire Oideachais. Chuir sé in iúl don bheirt acu go ndearna sé machnamh doimhin ar an dréacht nua ach, thar aon rud eile, nár thuig sé an fáth go raibh comhaontú nua ag teastáil toisc nár cuireadh críoch le ceann na Bealtaine 1936:

Fén gcómhaontadh so tá tímcheall a's 480,000 focal (dréir mo thuairme) solartha agam – cinnfhocail, minighthe, ráidhte a's solaoiididhe, ar feadh an tréimhse go raibh an obair seo ar siubhal agam carbhall cáinnte ná lochta (acht a mhalairt ar fad) ní tháinig ó aon bhall ughdarásach i dtaobh bunaidh, clóidh ná fairsinge mo lorgaireachta a's mo chuardaigh.

I mbrollach cómhaontaidh an 20adh lae de bheultaine, 1936, aithristear go soiléir go n-aontuighim-se leabhar do shaothrughadh dárb teideal, “Croidhe Cainnte Chiarraighe”. Go dílis agus go cruinn tá claoidhte agam le brigh na cainnte sin, agus go dtí lé deidheanaighe leis an méid dem shaothar féd bhrághaid uaim, gan aon charbhall lochta ná beachtaidheachta, ach a mhalairt ar fad – sástacht leis.

Thagair Seán níos deireanaí sa litir don úsáid a bhí á baint aige féin as CCC ar chúrsa Gaeilge a bhí ar bun aige faoin Roinn Oideachais ‘lé cheithre bliadhnaibh, gan áis do bhaint as aon téacsleabhar agus gurb é an rud ceudna díreach atá agam i gCroidhe Cainnte Chiarraighe a bhí agam dhá mhúineadh do thogha Ghaedhilgeoiridhe, is furaiste a chruthughadh so d’fhionnadh.’ Níor thuig sé, mar sin, sa mhéid is nach raibh aon rud déanta aige in aghaidh an chéad chomhaontaithe, an fáth gur chóir dó comhaontú nua a shníú ina áit. Bhí sé sásta an téacs a

athrú, mar a bhí molta ag an Roinn Airgeadais, faoi scéim na leabhar ginearálta, ach ní raibh sé sásta in aon chor rud a shíniú a chuirfeadh srian le toirt an tsothair agus é teoranta d'fhocail agus nathanna 'peculiar to Kerry'.¹¹ Ar an ábhar sin, cuireadh in iúl dó i Mí na Samhna 1938 nár chóir dó aon ábhar eile a sheoladh chuig an Roinn. Fuair Séan Óg comhairle dhlíthiúil ó David H. Charles (4, Clare Street, Baile Átha Cliath) ina thaobh, agus chuir an dlíodóir litir chuig an Roinn Oideachais thar ceann a chliaint:

You are also aware that none of these subsequent proposed Agreements met with my clients [*sic.*] approval and having myself considered them I am in absolute agreement with his attitude thereto. The Agreement of the 20th May 1936 gives no ground for doubt as to the character and scope of the work in contemplation of the Minister at that time and Mr. Kavanagh on the strength of this Agreement gave up his several lucrative appointments in the teaching profession in Dublin, went to his native County of Kerry, began his important National research work, compiled and forwarded to the appropriate Department of your Ministry many thousands of words and phrases in the Gaelic tongue. The Ministry accepted these valuable compilations and paid my client sums of money on account thereof pursuant to the terms of the Agreement. Until Quite recently no complaint, comment, or criticism was given as to the character or quality of Mr. Kavanagh's work. Naturally, after two years arduous labour the alteration of the Minister's attitude with reference to his work and to his Agreement came as a shock to my client

and he is unaware of any reason or justification for this alteration...These several points must be cleared up particularly having regard to your letter of the 18th November 1938 wherein you ask Mr. Kavanagh not to put any more of the material together for your Department. Is this a notice to terminate the Agreement?¹²

Chuir Proinsias Ó Dubhthaigh litir chuig an bPríomh-Aturnae, thar ceann an Aire Oideachais, inar lorg sé comhairle i dtaobh an fhreagra le cur chuig Charles. Luaigh Ó Dubhthaigh gur theastaigh ón Aire aird an dlíodóra a dhíriú ar Chlásal 5 de Chomhaontú na Bealtaine a thug an t-údarás don Aire stop a chur leis an obair sa chás go raibh cúis aige, mar aon le Clásal 1, a leag síos an dáta 31/12/37 mar dháta críochnaithe an tsaothair – rud nár comhlíonadh – agus Clásal 3, a thagair do chaighdeán an tsaothair agus don Aire a bheith sásta leis an gcaighdeán céanna. Míníodh go soiléir sa litir an fáth gur iarradh ar an gCóta gan a thuilleadh ábhair a sholáthar:

The Minister has stopped the work because it is not being carried out to his satisfaction. It is not being restricted to words and phrases strictly peculiar to Kerry. He is advised that a large proportion of the work consists of words and phrases in general use all over the country. The inclusion of these would make the title selected by the author – ‘Croidhe Cainnte Chiarraige’ – a misnomer. The author was requested specifically in April last to confine his work to words and phrases peculiar to Kerry only. He did not do so: only a small proportion of the manuscript material sent in by him since April conforms to that restriction.¹³

Maidir leis an gcuid sin den saothar a fuair an Roinn ar 16 Samhain (an chéad chuid ó mhí an Mheithimh nuair a cuireadh tús leis na cainteanna ar fad ar ábhar an chomhaontaithe nua) seo mar atá i dtuairisc Sheáin Mac Lellan ina thaobh:

Meanwhile, on 16th November, a further batch of material, the first received since the issue of the Secretary's letter of 27th June, 1938, arrived in the office. It contained about 41,000 words. On examination it was plain to be seen that at the most only 20% of it comprised the type of material which could be described as strictly peculiar to Kerry. The remaining 80% could be found in Dineen and other Dictionaries. The matter was referred to the Department of Finance who sanctioned payment to Mr. Ó Caomhánaigh at the rate of £2 per 1000 words for such portion of this batch of MS as conformed to the requirement that the material accepted should consist of words and phrases strictly peculiar to Kerry.¹⁴

An dara comhaontú

Ag filleadh ar litir na Samhna 1937 ina ndúradh le Seán Óg gan a thuilleadh ábhair a sholáthar, i ndiaidh don Roinn cúrsaí a phlé leis an bPríomh-Aturnae, cuireadh freagra ar ais chuig David Charles inar cuireadh in iúl dó *nach* fógra chun críochnaithe a bhí i gceist le litir na Samhna, ach gur theastaigh ón Aire go gcuirfí an obair i gcrích, agus nuair a tugadh fúithi gur aontaíodh go mbeadh críoch curtha leis an saothar faoi 31 Nollaig 1937. Ina theannta sin, dúradh go raibh an saothar i bhfad níos toirtiúla ná mar a ceapadh ag an tús, agus go mbeadh cuid mhór eagarthóireachta le déanamh ar an ábhar sula mbeadh sé réidh le

cur i gcló, gan trácht ar na costais ar fad a bhain leis. Socraíodh go mbuailfeadh Seán Óg le hionadaithe na Roinne chun teacht ar réiteach a bheadh sásúil don dá thaobh. Ar 2 Márta 1939 tháinig Proinnsias Ó Dubhthaigh, Leas-Rúnaí, Seán Mac Lellan, An tOifigeach Foillseachán (An Roinn Oideachais), Seán Ó Caomhánaigh agus David Charles (dlfodóir) le chéile agus aontaíodh go leagfaí comhaontú nua amach a chuirfí faoi bhráid Charles. Tar éis roinnt cuir is cúitimh aontaíodh ar choinníollacha an chomhaontaithe nua, a síníodh ar 4 Deireadh Fómhair, 1939. Sé chlásal a bhí i gcomhaontú 1936, sé cinn déag a bhí sa dara comhaontú.

Má bhreathnaímid ar na príomhdhifríochtaí idir an dá chomhaontú tá roinnt rudaí tábhachtacha le tabhairt faoi ndeara. Luaigh mé níos luaithe anseo nach ndearnadh mórán tagartha d'ábhar an tsaothair féin sa chéad chomhaontú. Réitíodh seo sa dara ceann agus tugadh cur síos achoimreach ag tús an chomhaontaithe ar a mbeadh ann:

... ag cóiriughadh saothair gur teideal do 'Croidhe Cainte Chiarraighe', is é sin liosta de fhoclaibh agus de abairtíbh insan teangain Ghaedhilge atá in úsáid i nGaedhealtacht Chiarraighe mar aon le míniúcháin agus samplaí insan teangain Ghaedhilge de na foclaibh agus de na habairtíbh sin (gairmtear 'an saothar' annso feasta den liosta san mar aon le na míniúcháin agus le na samplaí).¹⁵

Cuireadh críoch oifigiúil le comhaontú na Bealtaine 1936 agus leagadh amach go leanfadh an t-údar ar aghaidh leis an saothar faoi stiúir an Aire. Faoin tréú clásal, mar fhreagra, is dócha, ar mhíshlacht na ngiotaí go dtí sin, leagadh amach go ndéanfadh

‘an tUghdar an saothar so do chóiriughadh in órd aibghitre do réir na gcinn-fhocal le n-a bhfuil míniúcháin agus samplaí insan téx nó ar pé cuma eile a orduigheann an tAire.’¹⁶ Faoi Chlásal 5 feicimid gur leagadh amach spriocdháta do Sheán Óg – ‘lá nach déidheannaighe ’ná an 31 lá de Mhárta, mÍle naoi gcéad a dó is dathad.’ Ach roimhe sin, i gClásal 4, leagadh amach sceideal, go dtabharfadh sé don Roinn ‘in eatraimh nach sia óna chéile ’ná tríocha lá i mbeartanna a bheidh in órd leanamhnach agus in órd aibghitre mar adubhradh.’ Agus an giota seolta ‘tuigfar gach beart a bheith iomlán ar n-a sheachadadh agus ní ceadmhach don Ughdar cur leis aon tráth tar éis é sheachadadh gan cead fá scríbhinn ón Aire.’

Bhain Clásail 6, 8 agus 13 le cúrsaí cóipchirt. Faoi Chlásal 6, pléadh le cóipcheart téacsanna a d’úsáidfeadh Seán Óg ina shaothar féin. Leagadh amach go mbeadh air aon tagairt as téacs ar bith eile a léiriú (agus cead faighte aige ón údar (na húdair) nó an duine ar leis an cóipcheart), agus sa chás go sáródh sé cóipcheart nó go mbeadh sé ciontach as clúmhillleadh gur air féin amháin a thitfeadh an fhreagracht:

Gabhann an t-ughdar re n-a ais ar mbeith críochnuighthe don tsaothar gur dá shaothar bhunúsach féin amháin é, agus fós go dteasbárfar go soiléir i gcás athchóirighthe nó tionntócháin ó leabhar nó ó obair litreadha eile gur athchóiriughadh nó tionntócháin le fírinne iad agus fós go luadhfar go soiléir an t-ionad as ar baineadh iad agus ná bainfar feidhm asta acht le cead ó na hUghdair nó ó na daoine eile gur leo pé cóibcheart a ghabhann leo-san. Aontuigheann an tUghdar fós slánughadh do dhéanamh ar an Aire agus ar

aon duine nó daoine nó comhlucht corpraithe dá bhfoillsigheadh an saothar san nó aon chuid de don Aire nó ~~tha~~ a cheann nó fé chonradh leis i gcoinnibh gach aon chostais éilimh aicsin [*sic.*] iarratais is caithteachais de dhruim an tsaothair sin nó aon chuid de toisc é do shárughadh cóibchirt duine ar bith eile nó clú-mhilleadh scríobhtha nó scannal a bheith ann.¹⁷

Is le cóipcheart shaothar Sheáin féin a bhaineann Clásail 8 agus 13. Faoi Chlásail 8, leagadh amach gur le Rialtas Éireann an cóipcheart toisc gur faoi stiúradh an Aire a bhí an téacs á chóiriú, ‘acht gan dochar do théarmaí agus do choinghíollacha Chlásail a 13 den Chomhaontughadh so.’ Má théimid ar aghaidh chuig Clásail 13 is féidir linn soiléiriú a fháil ar an gcuid seo de Chlásail 8:

Taobh istigh de dhá mhí dhéag ón lá a bheidh críoch curtha ar eagarthóireacht an tsaothair, cinnfidh an tAire an bhfoillseochaidh sé an saothar nó aon chuid de nó ná foillseochaidh agus cuirfe sé a bhreith in iúil don Ughdar. Má chinneann an tAire gan an saothar nó aon chuid de do fhoillsiughadh raghaidh an cóibcheart sa tsaothar nó in aon chuid de nach toil leis an Aire é fhoillsiughadh i seilbh an Ughdar ón lá a cuirfear breith an Aire in iúil do.¹⁸

Maidir leis na nithe eile a fheicimid sa chomhaontú nua, leagadh amach nach dtabharfadh Seán Óg faoi shaothar den chineál céanna a chóiriú, nó nach gcuideodh sé le téacs den chineál céanna a chóiriú, gan cead ón Aire, taobh istigh de shé mhí i ndiaidh dó an chuid dheireanach a chur ar fáil don Roinn. An tAire a bheadh i gceannas ar chúrsaí eagarthóireachta an téacs, agus cead aige pé ceartúcháin a theastaigh uaidh a dhéanamh.

Maidir le cúrsaí focaíochta, leanfaí den £2 an míle focal, a bhunófaí ar an saothar agus aon athruithe nó ceartuithe déanta. Ní hamháin gur leagadh sprioc roimh Sheán Óg maidir leis an saothar a chríochnú, ach leagadh sprioc eagarthóireachta amach chomh maith, go mbeadh an eagarthóireacht i gcrích ‘lá nach déidheannaighe ’ná dhá mhí dhéag ón dáta a gheobhtar an beart deiridh ón Ughdar.’¹⁹ Nuair a bheadh an eagarthóireacht curtha i gcrích ansin, chuirfí scéal ina thaobh chuig an údar. Sa chéad chomhaontú luadh cúrsaí foilsitheoireachta, agus cead a bheith ag an Aire gan an saothar a fhoilsiú dá mbeadh cúis aige. Faoin gcomhaontú nua, choinnigh an tAire an chumhacht i dtaobh na foilsitheoireachta, ach cuireadh breis leis an gclásal a thug cead dó an t-iomlán a fhoilsiú, gan aon chuid de a fhoilsiú nó díreach giotaí faoi leith a fhoilsiú. Air a cheannsan a thitfeadh sé praghsanna díola a shocrú, mar aon le cineál agus cruth an pháipéir. I measc choinníollacha eile an chomhaontaithe nua, rinneadh foráil sa chás go gcuirfí deireadh luath leis an gconradh, agus tugadh aitheantas don mhéid sin den saothar a rinneadh roimh leagan amach an chomhaontaithe seo.

Má bhreathnaímid ar an gclásal deireanach sa chomhaontú, Clásal 16, an clásal is faide, feicimid foráil ann i leith ‘aighneas, conspóid nó ceist ar bith idir na páirtidhthe sa chomhaontughadh so nó idir a n-ionaidaithe [*sic*] a gcomharbaí nó a sannaithe fá seach nó éinne dhíobh i dtaobh léiriughadh brigh nó éifeacht an Chomhaontuighthe...’ Foráil chosantach don Roinn agus foráil a bhí in easnamh sa chéad chomhaontú atá anseo. Tá díreach dhá abairt sa chlásal ar fad, le tuairim is 60 líne (mar atá sé le feiceáil sa chomhaontú bunaidh) de bhéarla-gair an dlí in aon abairt amháin díobh:

Má éirigheann aon tráth ina dhiaidh so aighneas conspóid nó ceist ar bith idir na páirtidhthe sa Chomhaontughadh so nó idir a n-ionadaithe [*sic*] a gcomharbaí nó a sannaithe fá seach nó éinne dhíobh i dtaobh léiriughadh brigh nó éifeacht an Chomhaontuighthe seo nó i dtaobh aon chlásal nó aon nídh dá bhfuil annso nó i dtaobh cearta nó freagarthacht na bpáirtidhthe fá seach nó a n-ionadaithe a gcomharbaí nó a sannaithe fá seach nó aon duine aca fá na gComhaontughadh so nó i slighe ar bith eile maidir leis an gComhaontughadh so cuirfar [*sic*] gach aighneas conspóid nó ceist den tsórt san fá eadarscán bheirt eadarscánaidhe ar n-a gceapadh is é sin eadarscánaidhe an duine do gach páirtidhe leis an dTagra nó eidirbhreitheamh a ceapfar fá scríbhinn ag na headarscánaidhthe agus má dhiúltann nó má fhailligheann aon pháirtidhe d'eadarscánaidhe do cheapadh taobh istigh de lá is fiche d'éis eadarscánaidhe a bheith ceapaithe ag an bpáirtidhe eile agus é d'éis fógra fá scríbhinn do thabhairt don chéad pháirtidhe atá luaidhte dá iarraidh ar an bpáirtidhe sin a leithéid sin de cheapadh a dhéanamh ní fuláir don eadarscánaidhe do cheapadh mar adubhradh cheana ar athchuinge an pháirtidhe ler cheapadh é dul agus na nidhthe atá fá chonspóid d'éisteacht agus moladh do thabhairt ortha amhlaidh is dá mba eadarscánaidhe é a bheadh ceapaithe ag an dá pháirtidhe chuige sin agus an moladh nó an socrughadh a déanfar ag na headarscánaidhthe ag an eadarscánaidhe nó ag an eidirbhreitheamh san beidh sé ina bhreith dheiridh agus ina cheangal ar na páirtidhthe sa Chomhaontughadh so fá seach agus ar a n-ionadaitheibh a gcomharbaí agus a sannaithe fá seach ar eacht go dtabharfaidh na headarscánaidhthe nó an

t-eadarscánaidhe sin a moladh nó a mholadh fá scríbhinn taobh istigh den dathad lá a ghabhann díreach tar éis an tagra do chur fá n-a mbrághaid-sean nó fá n-a bhrághaid-sin nó an lá nó roimh aon lá is déidheannaighe 'ná san a chinnfidh na headarscánaidhthe nó an t-eadarscánaidhe sin le haon scríbhinn fa n-a sighniughadh nó fá n-a shighniughadh ag faidiughadh an trátha chun a moladh nó a mholadh do thabhairt agus ar eacht go dtabharfaidh an t-eidirbhreitheamh san a mholadh nó a shocrughadh fá scríbhinn taobh istigh den fiche lá do ghabhann díreach tar éis deire na bun-thréimhse nó na tréimhse faidighthe atá ceapaithe le haghaidh moladh na n-eadarscánaidhthe nó an eadarscánaidhe, nó an lá nó roimh aon lá níos déidheannaighe 'ná san a chinnfidh an t-eidirbhreitheamh le haon scríbhinn fá n-a shighniughadh, ag faidiughadh an trátha chun a mholadh do thabhairt AGUS fós ná tionnscnófar aicsion nó imeachta dlighe ar bith ag ceachtar den bheirt pháirtidhthe sin nó ag a ionadaithe a chomharbaí nó a shannaithe i dtaobh aon nídh de na nidhthe atá fá chonspóid muna ndíúltann nó muna bhfailligheann an pháirtidhe a bheadh ina chonsnach ina leithéid sin d'aicsion nó imeachta na nidhthe sin do chur fá eadarscáin do bhun na forála atá annso cheana nó muna mbeidh an t-am atá ceapaithe chun déanamh an mholta san riththe gan aon mholadh a bheith déanta agus fós go ngéillfidh na páirtidhthe fá seach don Tagra san mar aon le gach duine ata ag éileamh tríotha fá seach dul fá scrúdadh le mionna nó le dearbhughadh ag na headarscánaidhthe nó ag an eadarscánaidhe nó ag an eidirbhreitheamh san maidir leis na nidhthe atá fá aighneas agus go dtabharfaidh ós comhair na n-eadarscánaidhe nó ag an

eidirbhreitheamh san maidir leis na nidhthe atá fá aighneas agus go dtabharfaidh ós comhair na n-eadarscánaidhthe nó an eadarscánaidhe nó an eidirbhreitheamh gach aon leabhar dinntiúir páipéar cunntas scríbhinn is cáipéis dá bhfuil i seilbh nó i gcumas na bpáirtidhthe sin fá seach agus a theastochadh nó go n-éilighar iad agus gach aon nídh eile do dhéanamh da n-iarrfaidh na headarscánaidhthe nó an t-eadarscánaidhe nó an t-eidirbhreitheamh i gcúrsaí imeachta an Tagra sin AGUS go scrúdófar na fídhnéithe fá mhionna nó fá dhearbhughad [*sic.*] má's cuibhe sin leis na headarscánaidhthe leis an eadarscánaidhe nó leis an eidirbhreitheamh AGUS go mbeidh costaisí an Tagra agus an mholta ar chomhairle na n-eadarscánaidhe an eadarscánaidhe nó an eidirbhreitheamh.

Agus nach misde dhóibh nó dhó ordughadh cé chuige agus cé leis agus cad é an chuma go n-íocfar an costas nó aon chuid de mar aon le cómhacht chun an tsuim a bheidh le hóc nó aon chuid di do mheas nó do shocrughadh agus íoc costaisí idir aturnae is cliant do mholadh.²⁰

Shínigh Seán Óg Ó Caomhánaigh an comhaontú nua agus 'Pádraig MacArtáin, Liagh agus Láimh Liagh, Dún Chaoin, Daingean Uí Chúise' mar fhinné, agus cuireadh séala an Aire air agus Proinsias Ó Dubhthaigh i láthair. Le síniú an chomhaontaithe nua cuireadh deireadh leis an aighneas a bhí idir na páirtithe, agus thug Seán Óg faoin obair de réir a choinníollacha.

Ach ag druidim le deireadh 1941 b'éigean do Sheán scríobh chuig Oifig an Aire Soláthairtí i dtaobh ganntanas pairifín. Bhí na tráthnónta ag giorrú agus bhí an ganntanas ag cur isteach go mór

ar an méid oibre a bhí indéanta aige agus é ag brath ar sholas an lae:

Tá mórán mór aimsire imighthe amugha cheana féin orm. Bíonn sé dorcha sa bhathalach tighe seo luath go maith sa tráthnóna, agus bím gach maidean ag feitheamh leis an solas chun tosnuighthe! Acht ní dhéanfaidh san an gnó dhom – ó dhubh go dubh.

Cloisim gur riaradh íle timcheall an Daingin indé, acht ní bhfaghfainn-se í ná aon gheallamhaint uirthi, agus lá ag dul don Daingean lá cailte is eadh é! Ba dhóigh le duine gur d'aon-ghnó a bhí an saoghal 'á dhéanamh orm! Táim clipithe go maith anois aige.²¹

Má bhreathnaímid ar imeachtaí na Dála feicimid go raibh ceist seo an ghanntanais páirifín á plé i Mí Iúil ag na Teachtaí. Seo mar a bhí le rá ag Seán Lemass ar an ábhar:

Deputy Byrne will understand that other members of this House are fully aware of the inconvenience which a shortage of these two commodities— candles and paraffin oil—means to households which are not equipped for the utilisation of electricity or gas for illumination purposes, and that we are all as anxious as he is to remedy that position—if it is possible to remedy it.... The quantity of kerosene which we can import is not under our control. It depends entirely on the facilities which the oil companies can place at our disposal. The existing stock of kerosene in the country is sufficient to provide the requirements of harvesting machines.... It was in order to ensure that a sufficient stock of kerosene for the requirements of the harvest would be available that it was

necessary to take the very drastic step of restricting deliveries to traders selling paraffin for household purposes. When the harvesting operations are completed, or when those operating harvesting machines have had delivered to them a sufficiency of kerosene to enable them to complete these operations, and if supplies arrive in the meantime, it will be possible to resume deliveries of kerosene to traders for sale for domestic purposes on some restricted basis.²²

Bhí teach Sheáin Óig ar cheann de na tithe thuasluaite ‘which are not equipped for the utilisation of electricity or gas for illumination purposes.’ Ag smaoinemh ar choinníollacha an chomhaontaithe, bhí sé faoi bhrú beart a sheoladh chuig an Roinn uair in aghaidh gach 30 lá ar a laghad, agus le teacht an gheimhridh thuig sé go mbeadh moill ar a dhul chun cinn mura mbeadh ar a chumas a thuilleadh pairifín a fháil. Tháinig Oifig an Aire Soláthairtí ar ais chuige ar 30 Meán Fómhair 1941 ag cur in iúl do ‘go bhfuilltear tar éis an ciondáil íle, in aghaidh na míosa a mhéadughadh, agus gur féidir le duine, gallún d’íle d’fhagháil anois, agus nach féidir ciondáil breise a thabhairt d’aoinne le h-aghaidh soillsiúcháin, cócaireachta, srl.’²³ Scríobh Seán chuig an eagarthóir, Risteárd Ó Foghladha (Fiachra Éilgeach), ina thaobh, trí huairé más fíor do ráiteas an eagarthóra, agus scríobh seisean litir chuig an Roinn Oideachais ansin ag impí ar shon an fhir eile:

Nach féidir aon chabhair *íle lampa* a fhagháil don diabhal bhocht so!

Is éigean do a bheith ina shuidhe ar ghlaodh don coileach, chun bheith ullamh do sholas na gréine, agus deir sé go

leigheann an solus air tuairim a 5pm insan bothán tige ina mbíonn sé ag obair. *Ní léor do in éanchor galún sa mhí.*

Tá sé d'éis scríobhadh chughamsa *fá trí* um an scéal.

Beir *buadh* is beannacht,

Fiachra Éilgeach.²⁴

I bhfianaise nóta ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh chuig Seosamh Ó Néill is léir gur tháinig roinnt iarratas ó bhéal an Éilgigh chomh maith, agus cuireadh nóta ar ais chuige le cur in iúl dó nach raibh ar chumas na Roinne Oideachais aon rud a dhéanamh 'chun cabhair íle lampa a fhagháil do Sheán Óg.²⁵

Ag lorg síneadh ama

Ní raibh an dara rogha ag Seán Óg ansin ach litir a chur chuig an Roinn Oideachais ag cuardach síneadh ama leis an obair a chríochnú. Faoi chomhaontú Dheireadh Fómhair 1939, ba é 31 Márta 1942 an sprioclá a leagadh amach. Chuir sé in iúl sa litir go raibh dhá chúis faoi leith le moill na hoibre – bhí sé breoite ag tús na bliana.²⁶ Agus ansin bhí ábhar an ghanntanais phairifín:

Nuair daingníghtheadh an cor san eadrainn – an Roinn Oideachais is me féin – ní raibh aon chuimhneamh againn go gcuirfeadh cogadh ná aon rud eile isteach ar an obair – ceal íle lampa ach go hairighthe. Acht thárla san, agus fágadh me gan íle ná a mhalairt. Dá dhruim go bhfuil cheana féin mí oibre cailte agam anois, fiú amháin an cantam – dréir na bpáipéar – gallún sa mhí – níor éirigh liom a fhagháil.

Ós rud é go bhfuil orm breis agus *dhá uair déag a'chluig* scríbhneoireachta do dhéanamh gach lá d'fhonn is mo cheann den mhargadh do cóimhlíonadh is follus go dteipfidh orm

toisc giorracht na laetheanta anois agus as so go deireadh Márta, 1942.

An chuid is mó oibre is féidir liom do dhéanamh sa ló gan solas, sé huaire an chluig, agus níor mhór dhom a dhá oiread *ar a luighead* gallún íle sa tseachtmhain a dhéanfadh me.²⁷

Chuir an Roinn nóta admhálach ar ais chuige fad is a bhí siad ag fanacht ar chomhairle ón Roinn Airgeadais i dtaobh an tsínithe ama. Sula raibh an scéal réitithe, tháinig litir eile ó Sheán Óg ag lorg síneadh sé mhí. Gheall sé sa litir go n-oibreodh sé 'chómh dian agus is féidir liom fiú amháin chun na hoibre bheith réidh roimis an méid breise aimsire seo más féidir in ao'chor é.²⁸ Chuaigh Seán chun cainte lena dhlíodóir David Charles, agus chuir seisean litir chuig Seosamh Ó Néill thar ceann a chliaint ar thóir an tsínithe ama:

Mr. Kavanagh informs me that during a considerable part of the Spring and Summer of this year he has been unable to do his usual quantity of work in pursuance of the Agreement owing to continued illness. He therefore has asked me to apply to you for an extension of time under Clause 4, 2B of said Agreement.

Having gone into the full facts and circumstances and having made an approximate estimate of the work which he has already done, I have come to the conclusion that the maximum extension required would be six months from the 31st March 1942. In arriving at this period I have also taken into consideration the fact that he will have to work for a large number of hours during the winter months under artificial

light and in this respect he has no supplies of parafín, and that is essential, living as he does and must in a district where there are no services of electricity or gas.

If it were possible for the Minister of Supplies, as a result of representations by you, to get Mr. Kavanagh an adequate supply of parafín oil, he might be able to complete the work in a shorter time. In any event, it is essential that a reasonable extension of time should be given.²⁹

Ní raibh an Roinn Oideachais sásta síneadh sé mhí a thabhairt agus chuir siad litir faoi bhráid na Roinne Airgeadais inar lorg siad cead síneadh ceithre mhí a thabhairt – trí mhí de bharr an ghanntanais phairifín agus mí de bharr na breoiteachta. D'aontaigh an tAire Airgeadais leis an iarratas chun síneadh ceithre mhí a cheadú, agus i ndiaidh comhairle a fháil ón bPríomh-Aturnae Stáit, seoladh litir chuig dlíodóir Sheáin ar 16 Eanáir 1942:

With reference to your letter of the 31st October last regarding the question of an extension of the time within which the work provided for under the above Agreement should be completed by Mr. Ó Caomhánaigh, I am directed to inform you that the Minister is agreeable to the extension of the time specified by four months, i.e., until the 31st July, 1942, and he trusts this will be found satisfactory by your client.³⁰

Agus síneadh ama faighte ag Seán go dtí deireadh mhí Iúil, b'éigean dóibh an Comhaontú a leasú chun an t-athrú seo a léiriú ann. Feicimid, mar sin, gur cuireadh leis 'cúl-scríbhinn ... a deineadh an 4adh lá so de mhí Márta, 1942.'³¹ Níor cuireadh sa chúlscribhinn ach aon chlásal amháin ag ceadú an dáta nua:

Aontuighítear leis seo idir na páirtithe don Chomh-aontughadh atá sgríobhtha laistigh go léighfear na focail ‘an 31 adh lá de mhí iúil míle naoi gcéad lá [*sic.*] a dó is dachad’ i n-ionad na focail ‘an 31 lá de Mhárta míle naoi gcéad a dó is dachad’ i gclásal a 5 den Chomh-aontughadh san ach gan dochar ó fharálacha eile an Chomh-aontuighthe agus fós gur ar an am atá agus a bheidh seasamh an chonnartha i n-aimhdheoin an atharuighthe a deintear leis an gcúl-scríbhinn seo.³²

In ainneoin an tsínithe ama, áfach, b'éigean do Sheán Óg litir a scríobh chuig Seán Mac Lellan ar 30 Meitheamh 1942 le cur in iúl dó nach mbeadh ar a chumas an saothar a chur i gcrích laistigh de mhí, ach dá bhfaigheadh sé go dtí aimsir na Nollag go gcuirfeadh sé críoch leis cinnte. Má smaoinímid ar an gcéad dáta a leagadh amach faoin dara comhaontú, 4 Márta 1942, fiú dá mbeadh an síneadh sé mhí a lorgáíodh i Mí Dheireadh Fómhair faighte aige, ní bheadh an saothar i gcrích i bhfianaise an iarratais a bhí á dhéanamh aige ar shíneadh go haimsir na Nollag:

Dréir mar táim ag dul ar aghaidh fágann sé ná beadh uaim ach tímcheall 125 leathanach i ndeireadh Iúil, obair trí mí nó ceathair ar an dtaobh amuigh de. Tá súil agam go mbeir i ndán an méid sin faduighthe aimsire d'fhagháil dom. Is cuimhin leat go ndubhart go gcaithfeadh sé amach go dtín máрта 1943 orm i dtosach. Dá bhfaghainn *as so go Nodlaig* agus mí laetheanta saoire (rud d'oirfeadh dom) bheinn sásta má bheadh aon rud gan déanamh go gcríochnóchainn in aisce é. Sé sin Lughnasa saoire (agus d'fhéadfainn é chaitheamh ar thóir mhórán rud atá cómhartuighthe agam ges na daoinibh)

agus as san go Nodlaig chun na hoibre do chríochnughadh gan a thuilleadh iomaird do bheith ar an scéal.³³

Díreach costúil leis an gcéad iarratas ar síneadh ama, chuir dlíodóir Sheáin Óig, David Charles, litir chuig an Roinn thar ceann a chliaint. Cé nach raibh an Roinn róshásta nach raibh an saothar i gcrích go fóill, agus cé nach raibh siad róchinnte go mbeadh ar a chumas é a chríochnú faoi Nollaig (i bhfianaise a raibh fós le déanamh aige agus ar phatrún na hoibre go dtí sin), thuig siad nach mbeadh acu, sa chás nár ceadaíodh an dara síneadh, ach saothar neamhchríochnaithe. Ceadaíodh, mar sin, an síneadh a lorgáodh agus cuireadh an dara cúl-scríbhinn leis an gcomhaontú, ‘cúl-scríbhinn ... a deineadh an 23ad lá de mí Meadhon-Fómhair, 1942’, a d’athraigh dáta críochnaithe an tsaothair ó 31 Iúil 1942 chuig 31 Nollaig 1942. In ainneoin amhras na Roinne go n-éireodh leis an saothar a chur i gcrích faoi dheireadh na Nollag, bhí an chuid dheireanach ag an Roinn Oideachais ar 31 Nollaig de réir chúl-scríbhinn an chomhaontaithe.

Cinneadh le déanamh ag an Aire

Bhí an chéad chuid den tionscadal i gcrích anois, sa mhéid is go raibh tiomsú an ábhair déanta. Ina dhiaidh sin bhí an eagarthóireacht le déanamh. Ag breathnú siar ar an dara comhaontú, agus ar Chlásal 10 (2) go sonrach, leagadh amach nár mhór eagarthóireacht an tsaothair a chríochnú ‘lá nach déidheannaighe ’ná dhá mhí dhéag ón dáta a gheobhtar an beart deiridh ón Ughdar.’ Faoi Chlásal 13 ansin, bheadh ar an Aire cinneadh a dhéanamh maidir le foilsitheoireacht an tsaothair ‘taobh istigh de dhá mhí dhéag ón lá a bheidh críoch curtha ar

eagarthóireacht an tsaothair.’ Feicimid i Mí an Mheithimh 1943 gur chuir oifig an Taoisigh litir chuig Seosamh Ó Néill, maidir le clásail seo an chomhaontaithe agus an tuiscint a bhí acu go rachadh an cóipcheart i seilbh an údair mura mbeadh cinneadh déanta ag an Aire i dtaobh a fhoilsitheoireachta faoin dáta cuí. Ardaíodh roinnt ceisteanna faoin tionscnamh sa litir agus luadh gur ‘iongna leis an Taoiseach a fhábharáí atá forálacha na gclásal san don údar.’

Chuir Seosamh Ó Néill litir chuimsitheach ar ais mar fhreagra ar cheisteanna agus ar ábhair amhrais an Taoisigh. Liostaíodh ocht bpointe mar mhíniú ar an ‘fáth do Chómh-Aontú 1939 do bheith chomh fábharach do’n ughadar.’ Faoin séú pointe luadh ‘dá mbriseadh an Roinn Comh-Aontú 1936 ar neamh-thead an ughdair, do mheas an t-Árd-Aturnae go bhféadfaí an dligheadh do chur ar an Aire mar gheall ar an mbriseadh san agus go mba bhaoghalach go n-ordóchadh an dligheadh cúiteamh substainteach do thabhairt do’n ughdar.’³⁴ Bhí orthu, mar sin, tréaniarracht a dhéanamh teacht ar théarmaí a mbeadh Seán Óg sásta leo. Ardaíodh ceist, sa litir sin ó Oifig an Taoisigh, faoin rud ab fhéarr le déanamh leis an saothar, i dtuairim na Roinne Oideachais:

Cad is féarr a dhéanamh, do réir tuairime do Roinne-se sa chás, fé mar atá sé?

Freagra: mar gheall ar thuarascbhála do fuarthas le déidheannaighe i dtaobh cháile an tsaothair, ní dócha go bhfoillseóchaidh an Roinn é ‘san chruth ina bhfuil sé fá láthair, agus atáthar ag brath an méid sin do chur i n-iúl do’n ughdar, do réir chlasáil 13. Tá an scéal dhá bhreathnú ag an

Aire d'fhéachaint ar chóir gach ceart dá mbaineann leis an saothar do cheannach ó'n ughdar, ionnas go bhféadfaí an t-adhbhar d'úsáid, amach annso, nuair do bheadh foclóir 'Gaedhilg – Gaedhilg' dhá ullmhú. Má cinntear ar sin, táthar ag brath an láimh-scríbhinn do chur arais chun an ughdair do réir chlasáil 13, agus tuairim 's bliadhain do leigint thart sula dtosnuightear ar aon mhargáil do dhéanamh leis maidir le ceannach na gceart úd uaidh. Ní dóigh leis an Roinn go n-éireóchaidh leis an ughdar féin an saothar do chur dhá fhoillsiú, agus is ar an adhbhar san atáthar ag smaoinleadh ar na cearta do cheannach. Acht, má éirigheann leis an ughdar féin an saothar do chur dhá fhoillsiú, dar ndóigh ní bheidh aon riachtanas le n-a leithéid de chúrsa.³⁵

Tá dhá rud sa fhreagra seo atá tábhachtach, go háirithe: 'ní dócha go bhfoillseóchaidh an Roinn é' agus 'tá an sceal dhá bhreathnú ag an Aire d'fhéachaint ar chóir gach ceart dá mbaineann leis an saothar do cheannach ó'n ughdar.' Maidir leis an dara ní, thagair Ó Néill do chlásal 13 den chomhaontú – '...má chinneann an tAire gan an saothar nó aon chuid de do fhoillsiughadh raghaidh an cóibcheart sa tsaothar nó in aon chuid de nach toil leis an Aire é fhoillsiughadh i seilbh an Ughdar ón lá cuirfear breith an Aire in iúil do.'

Is léir gur thuig an Roinn an tábhacht a bhain leis an saothar, fiú mura gcuirfí i gcló é, nuair a bheadh foclóir 'Gaedhilg-Gaedhilg' á ullmhú. I bhfianaise an ghiota thuas, bhí an tuairim ag oifigigh na Roinne nach mbeadh ar chumas Sheáin Óig an saothar a fhoillsiú é féin, agus go mbeadh sé sásta ansin na cearta a dhíol leis an Roinn. Scríobh Proinnsias Ó Dubhthaigh litir

chuir Rúnáí na Roinne Airgeadais inar léiríodh nár aontaigh Aire na Roinne Oideachais gur chóir an saothar a thabhairt ar ais don údar in aon chor:

Ciaca foillseochar an saothar nó ná foillseochar tá an tAire deimhnightheach gur rábhachtach an úsáid a d'fhéadfaí a bhaint as nuair a bheadh foclóir Gaedhilg-Gaedhilg dá ullmhú amach annseo, mar atá beartuighthe aige, agus, ní hé amháin sin, ach gur mór an sabháil ama agus airgid é dá bhféadfaí an t-adhbhar do chur ar fagháil go réidh do lucht ullmhuighthe an fhoclóra sin. Má cuirtear an lámhscríbhinn ar ais chun an ughdar is eagal leis an Aire go mbeadh contabhairt mhór ann go mb'fhéidir go gcaillfí nó go scriosfaí í, ó tharla gur beag seans do bheadh ag an ughdar féin í chur d'á foillsiú.³⁶

Ceist na gceart

Toisc gur ceapadh go mb'fhéidir 'go gcaillfí nó go scriosfaí' an lámhscríbhinn shocraigh an tAire gur chóir iarracht a dhéanamh na cearta a cheannach ó Sheán Óg gan mhoill. Luadh go bhféadfaí £200 a thairiscint dó. I litir a cuireadh chuig Seán Óg ar 28 Samhain 1944 dúradh leis nach raibh sé i gceist ag an Aire an saothar a fhoilsiú agus ofráladh £100 dó ar na cearta:

Maidir le h-Alt a 13 de'n Comh-Aontughadh a deineadh idir tú féin agus an tAire Oideachais ar an 4adhlá de Dheireadh Foghmhair, 1939, iarrann an tAire Oideachais orm a chur i n-iúl duit nach bhfuil beartuighthe aige an saothar sin

‘Croidhe Cainnte Chiarraidhe’ ná aon chuid de d’fhoillsiughadh.

Tá orduighthe dhom a chur i bhfios duit, ámh, go mbeadh an tAire toilteannach an cóibcheart san tsaothar do cheannach uait ionnas go mbeadh an saothar ar réir na Roinne dá socruightí amach annseo cuid de d’fhoillsiughadh nó úsáid ar bith eile do dhéanamh de. Má’s rud é nach bhfuil sé beartuighthe agat féin dul i mbun a fhoilsighthe tá orm a fhiafruighe díot an mbeitheá toilteannach do cheartaisí san tsaothar do dhól leis an Aire. Tá ughdarás agam £100 (céad púnt) do thairiscint duit ar na ceartaisí sin.³⁷

Ar 13 Márta 1945 tháinig litir ó David H. Charles thar ceann Sheáin Óig:

With reference to your letter of the 28 November last addressed to Mr. Sean Kavanagh and offering him the sum of £100. for his copyright in the Dictionary which was the subject matter of an Agreement dated 4th October 1939 between the Minister and my client. Mr. Kavanagh has now authorised me to state that he will not accept the offer of £100. but that he would agree to take £500. for his copyright in the said work. If the Minister is not disposed to accept this offer Mr. Kavanagh further instructs me to take custody of the manuscript.³⁸

Is mór idir an £100 a bhí á thairiscint ag an Roinn agus an £500 a bhí á lorg ag Seán Óg. Chuir Proinnsias Ó Dubhthaigh nóta ar ais chuig Charles inar thairg sé £200. Ag deireadh na litreach

scríobh sé – ‘I am to add that this is the largest sum which the Minister can hope to obtain authority to pay for the copyright.’³⁹

Ar 16 Aibreán 1945 scríobh Charles ar ais, ag cur in iúl don Roinn nach raibh Seán Óg sásta leis an tairiscint de bharr dhua na hoibre agus mhéid na n-íobairtí pearsanta a bhí déanta aige. Ach theastaigh uaidh, ag an am céanna, go mbeadh an saothar i seilbh an Stáit go bhféadfaí úsáid neamhtheoranta a bhaint as. Ar an ábhar sin, leasaigh sé an tsuim a bhí uaidh ó £500 go £300. Agus an litir seo faighte ag an Roinn Oideachais, scríobh Proinsias Ó Dubhthaigh chuig an Roinn Airgeadais féachaint an mbeidís sásta an tsuim sin a cheadú:

Maidir leis an gcomh-fhreagarthas roimhe seo (t’uimhir tagartha s.18/14/38) i dtaobh an bhailiúcháin focal agus téarmaí dar teideal ‘Croidhe Cainnte Chiarraigh’ atá curtha le chéile ag Seán Óg Ó Caomhánaigh, tá orduighthe dhom ag an Aire Oideachais tagairt do mheamram Mr. Almond de’n 28adh Deire Foghmhair, 1944, i n-ar tugadh ughdaras an Aire Airgeadais chun suim nach rachadh thar £200 a thabhairt do Sheán Óg Ó Caomhánaigh i n-éiric a chearta san obair ar an choinghioll go ndéanfaidhe tairiscint i bhfad níos lugha ná sin – timcheall £100 – sa gcéad dul síos.

Do scríobh an Roinn chuig Seán Óg Ó Caomhánaigh ar an 28adh Samhain, 1944, ag cur i n-iúl do go mbeadh an tAire Oideachais toilteannach an cóipcheart san tsaothar seo do cheannach uaidh ar £100. Do chuir Mr. David H. Charles, atúrnae an ughdar, i n-iúl do’n Roinn ar an 13adh Márta, 1945, nach raibh a chlient chun glacadh leis an tairiscint sin, ach go mbeadh sé toilteannach glacadh le £500.

Do cuireadh i n-iúl do Mr. Charles ar an 7adh Aibreán, 1945, go mbeadh an tAire toilteannach £200 d'íoc ar son an chóipchirt agus nach bhféadfaidhe bheith ag súil le ughdarás d'fhagháil chun suim a b'aoirde ná sin d'íoc. Fuarathas scéala ó Mr. Charles ar an 16adh Aibreán ghá chur i n-iúl go raibh a chlient toilteannach an tairiscint do dhein sé i dtosach do laigheadú agus go mbeadh sé toilteannach glacadh le £300.

Tá an tAire deimhnightheach gur saothar an-tábhachtach é seo, agus go bhfuil contabhairt mhór ann go gcaillfí nó go scriosfaí an láimhscríbhinn dá leigtí ar ais i seilbh an ughdair í. Ina theannta tá sé dearbhtha gur mhór an chabhair an saothar seo a bheith ar fagháil nuair a bheithear ag cur an Aguisín do'n bhFoclóir Béarla-Gaedhilge le chéile gan mhoill (t'uimhreacha tagartha s.18./7/30 agus s.46/1/34). Feictear dó, mar sin, gur fiú go mór £100 eile do thairiscint ar son an chóipchirt.

Dá bhrígh sin, tá orm a iarraidh go ndeonóchaidh an tAire Airgeadais aontú leis an tairiscint sin.⁴⁰

D'aontaigh an Roinn Airgeadais an £300 a íoc le Seán Óg, agus ar 25 Iúil 1945 síníodh comhaontú idir é féin agus an tAire Oideachais, agus 'do réir téarmaí an Chomh-Aontaithe sin aontaíonn Mac Uí Chaomhánaigh gach cóipcheart i gCCC do dhíol leis an Aire ar £300.⁴¹ Ní £300 a fuair Seán Óg ar son an chóipchirt, áfach, ach £300 lúide £143:0:4 a bhí ag dul do lucht na Cánach Ioncaim:

Maidir led' litir (R.A. 75/43) de'n 3ú lá i dtaobh ceist na gceartas i "Croí Cainte Chiarraí" a cheannach do'n Aire Oideachais ó Sheán Ó Caomhánaigh, tá orm a rá gur

cheannuigh an tAire na ceartaisí sin uaidh ar £300 ar an 31ú Deire Fómhair, 1945. Le h-údarás Mhic Uí Chaomhánaigh, h-íocadh £143:0:4 de'n méid sin leis an Ard-Chúntasóir Ioncaim chun éilimh lucht an Chánach Ioncaim air do shásamh.⁴²

Le ceist na gceart réitithe agus *Croidhe Cainte Chiarraige* anois i seilbh na Roinne tháinig deireadh leis an mbaint a bhí ag Seán Óg Ó Caomhánaigh leis an saothar i 1945, deich mbliana i ndiaidh dó an chéad sampla den obair a chuir faoi bhráid na Roinne. Fuair sé post ansin ar thionscadal Fhoclóir Béarla-Gaeilge Thomáis de Bhaldráithe, a léiríonn, is dócha, an meas a bhí air i réimse na foclóireachta. Bhí ag teip ar a shláinte, áfach, rud ar thagair sé féin dó san fhoclóir, agus laistigh de dhá bhliain tar éis dó comhaontú an chóipchirt a shíniú, ar 16 Eanáir 1947, thángthas ar chorp Sheáin Óig ina theach lóistín ar Fhaiche Stiofáin. Tugadh abhaile a chorp go Dún Chaoin agus cuireadh ansin é.

Tagairtí

¹ *Croidhe Chainnte Chiarraige (Seán Óg Ó Caomhánaigh)* – tuairisc a sholáthair Seán Mac Lellan, (sínithe aige ar 1/5/43, ar an tionscadal foclóireachta, lch 1. Tá fáil ar an tuairisc i measc pháipéir *An Gúm* atá ar coimeád sa Chartlann Náisiúnta, Comhad: N566 III, lch. 1. Feictear na leaganacha *Croidhe Cainte Chiarraige*, *Croidhe Cainte Chiarraidhe*, *Croidhe Cainte Ciarraige*, *Croidhe Cainte Ciarraidhe*, *Croidhe Chainnte Chiarraige* agus *Croidhe Chainnte Chiarraidhe* in úsáid i dtagairtí don téacs seo i measc na litreacha agus na gcáipéisí a bhaineann leis. An leagan *Croidhe Cainte Chiarraige* a roghnaigh mé toisc gurb é seo an leagan a fhaighimid sa dá chomhaontú a síníodh ina thaobh.

² Níorbh é seo an t-aon uair amháin le linn an tionscadail go dtagrófaí don chosúlacht idir saothar Sheáin Óig agus Foclóir seo an Duinnínigh.

³ *Croidhe Chainnte Chiarraige (Seán Óg Ó Caomhánaigh)* – tuairisc Mac Lellan, Chartlann Náisiúnta, Comhad: N566 III, lch 5. Léiríonn cló iodálach anseo agus sna sleachta eile folníú sa bhuntéacs.

- ⁴ Comh-aontughadh ar n-a dhéanamh an 20adh Bealtaine, 1936, idir Aire Oideachais Shaorstáit Éireann agus Seán Óg Ó Caomhánaigh, Clásal 4.
- ⁵ Comh-aontughadh 20adh Bealtaine, 1936, lgh 11-12 (faoin bhfotheideal).
- ⁶ Meamram a scríobh Seosamh Ó Néill agus a síníodh ar 14/3/43, Cartlann Náisiúnta, Comhad: N566 III.
- ⁷ Litir ó W. Doolin, An Roinn Airgeadais, chuig Seosamh Ó Néill, An Roinn Airgeadais, dar dáta 17/06/38, Cartlann Náisiúnta, Comhad: N566 II.
- ⁸ Litir ó Sheosamh Ó Néill chuig Seán Óg Ó Caomhánaigh, 27/06/38, Comhad: N566 III.
- ⁹ *Croidhe Chainnte Chiarráige (Seán Óg Ó Caomhánaigh)* – tuairisc Mac Lellan, Comhad: N566 III, lch 18 (faoin bhfotheideal *Effort to restrict the work to phrases &c. strictly peculiar to Kerry*).
- ¹⁰ Litir ó Sheán Óg Ó Caomhánaigh chuig Seosamh Ó Néill, dar dáta 5/7/38, Comhad: N566 II).
- ¹¹ Litir ó Phroinsias Ó Dubhthaigh, thar ceann an Aire Oideachais, chuig an bPríomh-Aitúmae, 12/01/1939, Comhad: N566 II.
- ¹² Litir ó David H. Charles chuig Rúnaí na Roinne Oideachais ar 2/1/39, Comhad: N566 II.
- ¹³ Litir ó Phroinsias Ó Dubhthaigh, thar ceann an Aire Oideachais, chuig an bPríomh-Aitúmae, 12/01/1939, Comhad: N566 II.
- ¹⁴ *Croidhe Chainnte Chiarráige (Seán Óg Ó Caomhánaigh)* – tuairisc Mac Lellan, Comhad: N566 III, lch 18-19 (faoin bhfotheideal *Effort to restrict the work to phrases &c. strictly peculiar to Kerry*).
- ¹⁵ Comh-aontughadh ar n-a dhéanamh an 4adh lá de Dheireadh Foghmhair, 1939, idir an tAire Oideachais agus Seán Óg Ó Caomhánaigh, Cartlann Náisiúnta, Páipéir an Taoisigh, Comhad: 97/9/370.
- ¹⁶ Comh-aontughadh 4adh Deireadh Foghmhair, 1939, Clásal 3.
- ¹⁷ Comh-aontughadh 4adh Deireadh Foghmhair, 1939, Clásal 6.
- ¹⁸ Comh-aontughadh 4adh Deireadh Foghmhair, 1939, Clásal 13.
- ¹⁹ Comh-aontughadh 4adh Deireadh Foghmhair, 1939, Clásal 10 (2).
- ²⁰ Comh-aontughadh 4adh Deireadh Foghmhair, 1939, Clásal 16.
- ²¹ Litir ó Sheán Óg Ó Caomhánaigh chuig Oifig an Aire Soláthairtí, 04/9/41, Comhad: N566 III.
- ²² Dáil Éireann - Volume 84 - 22 July, 1941. Committee on Finance – Adjournment Debate – Supply of Candles. <http://historical-debates.oireachtas.ie/D/0084/D.0084.194107220027.html> (25/02/2008).
- ²³ Litir ó Lorcan Ó Briain, Oifig an Aire Soláthairtí, chuig Seán Óg Ó Caomhánaigh, 30/9/41, Comhad: N566 III.
- ²⁴ Litir ó Fhíachra Éilgeach chuig an Roinn Oideachais, 16/10/41, Comhad: N566 III.
- ²⁵ Litir ó Sheósamh Ó Néill chuig Risteárd Ó Foghludha, 20/10/41.
- ²⁶ Feicimid an nóta beag seo le hais an fhocail *mór* i gCroidhe Cainte Chiarráige: ‘Claoidhte leis an bhfiú, Seán an Chóta.’
- ²⁷ Litir ó Sheán Óg Ó Caomhánaigh chuig Seán Mac Lellan, an Roinn Oideachais, Deireadh Fómhair, 1941 (ní léir cén dáta go díreach i mí Dheireadh Fómhair atá i gceist) (N566 III).
- ²⁸ Litir ó Sheán Óg Ó Caomhánaigh chuig an Roinn Oideachais, Deireadh Fómhair, 1941 (ní léir cén dáta go díreach i mí Dheireadh Fómhair atá i gceist), Comhad: N566 III.

- ²⁹ Litir ó David H. Charles, 4 Clare Street, chuig Seosamh Ó Néill, 31/10/1941, Comhad: N566 III.
- ³⁰ Litir ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh, An Roinn Oideachais, chuig David H. Charles, 16/1/1942, Comhad: N566 III.
- ³¹ Cúl-scríbhinn le comhaontú Dheireadh Fómhair 1939, Páipéir an Taoisigh, Comhad: 97/9/370.
- ³² Cúl-scríbhinn Dheireadh Fómhair 1939.
- ³³ Litir ó Sheán Óg Ó Caomhánaigh chuig Seán Mac Lellan, 30/6/42, Comhad: N566 III.
- ³⁴ Litir ó Sheosamh Ó Néill chuig Rúnaí Oifig an Taoisigh, 2/7/43, Páipéir an Taoisigh, Comhad: 97/9/370.
- ³⁵ Litir ó Sheosamh Ó Néill chuig Rúnaí Oifig an Taoisigh, 2/7/43.
- ³⁶ Litir ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh chuig Rúnaí na Roinne Airgeadais, 11/10/44, Páipéir an Taoisigh, Comhad: 97/9/370.
- ³⁷ Litir ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh chuig Seán Óg Ó Caomhánaigh, 28/11/1944, Páipéir an Taoisigh, Comhad: 97/9/370.
- ³⁸ Litir ó David H. Charles chuig Proinsias Ó Dubhthaigh, 13/1/1945, Páipéir an Taoisigh, Comhad: 97/9/370.
- ³⁹ Litir ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh chuig David H. Charles, April 1945, Páipéir an Taoisigh, Comhad: 97/9/370.
- ⁴⁰ Litir ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh chuig an Roinn Airgeadais, 27/4/45, Páipéir an Taoisigh, Comhad: 97/9/370.
- ⁴¹ Litir ó Mícheál Breathnach chuig Rúnaí na Roinne Airgeadais, 30/7/1945, Páipéir an Taoisigh, Comhad: 97/9/370.
- ⁴² Litir ó Sheán Mac Lellan chuig Seumas Mac Ugo, Rúnaí Príobháideach, Roinn an Taoisigh, 6/6/1946, Páipéir an Taoisigh, Comhad: 97/9/370.